GLOBALLASHUV SHAROITIDA EKOLOGIK XAVF-XATARNING MIGRATSION JARAYONLARGA TA’SIRI

X.A.Alikulov
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Malaka oshirish markazi sektor mudiri, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Annotatsiya: Ushbu maqolada tadqiqot mavzusi ekologik migratsiyaning insoniyatga ta’siri va uning global hamjamiyat uchun ahamiyatli. Ushbu maqoladagi tadqiqot ob’ekti ekologik migratsiya jarayoni va uning ijtimoiy taraqqiyotga ta’sirini o‘rganish hisoblanadi. Maqola ekologik migratsiyaning rivojlanish tendensiyalari, uning insoniyat kelajagiga ta’siri va butun dunyo hamjamiyatidagi ahamiyatini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik migratsiya, XMT, mobillik, iqlim o‘zgarishi, barqaror rivojlanish, ekologik muammolar, aholining ko‘chishi, jahon hamjamiyati, global muammolar, xalqaro tashkilotlar.

Hozirgi davrda turli davlatlarning: iqtisodiy rivojlanish darajasi, siyosiy tizimi, etno-demografik tarkibi, konfessional xususiyatlari, geografik o‘rni va ma’naviy an’analaridan qat’iy nazar ekologik muammolar doirasida xalqaro ijtimoiy-siyosiy munosabatlari: integratsiyalashish, universallashish va intensivlashish jarayonlari globallashuvi bilan xarakterlanadi. Ayniqsa, insoniyat tarixiy taraqqiyotining XX asri o‘rtalaridan boshlab, dunyo davlatlarida tabiiy atrof muhitni muhofaza qilish sohasida: ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, axloqiy, huquqiy “mental xususiyatlar” integratsiyalashib, universal geoekologik tamoyillar shakllanmoqda. Bu esa, bir tomondan, umuman ekologik muammolarni o‘rgananayotgan fanlar, xususan ekoglobalistika paradigmalari shakllanishiga asos bo‘lmoqda va o‘zgarishlarini kompleks-sistemali tadqiq qilish ehtiyojini kuchaytirmoqda. Ikkinchi tomondan, ekologik muammolar globallashuvining: mahalliy, milliy, hududiy xususiyatlarini ijtimoiy makon, tarixiy zamon kontekstida o‘rganib, ularning vujudga kelishi, rivojlanish tendensiyasi va istiqbollari haqidagi muqobil falsafiy ta’limotlarga differensial yondashishni taqozo qilmoqda.

Bugungi kunda insoniyat global ekologik muammolarni ayrim davlatlar yoki ularning guruhida avtonom tarzda, siyosiy kuch bilan hal qilishi mumkin emasligini, aksincha uning ma’naviy-axloqiy asoslari ustuvorligini ta’minlash orqali yechimini topish muqobili bo‘lmagan yo‘lligini anglab yetmoqda. Bu esa, o‘z navbatida har bir davlat va millatning globallashayotgan va keskinlashayotgan muammolarga munosabatini tubdan o‘zgartirishini, ya’ni: “global miqyosda –

fikrlash, lokal miqyosda – kurashish”, degan shiorga amal qilishini taqozo etmoqda. Lekin hozirgi davrda, umuman global muammolar, xususan ekologik muammolar yechimiga: optimistik, pessimistik, skeptik, alarmistik, fatalistik, realistik yondashuvlar (har biri o‘zicha haqiqatlikka davogarlik qilishiga qaramasdan) yoki ularning eklektik “qorishmasi” muammolar yechimini topishning universal ilmiy nazariyasi va metodologiyasini yaratishga qodir emas. Chunki globallashuv muammosi umumiy bo‘lsa ham har qanday individ, shaxs, ijtimoiy gruh taqdiriga differensiallashgan tarzda ta’sir ko‘rsatadi. Ularning maqsadlari, ehtiyojlari, manfaatlari individualligi globalizm haqidagi g‘oyalariga asoslangan faoliyati xilma xilligiga, ziddiyatiga va qarama qarshiligi kuchayishiga olib kelmoqda. Lekin bu ekologik muammolar globallashuvi masalasida mutlaqo shartli va nisbiydir.

Biz global shiddatli o‘zgarishlar davrida yashayapmiz. Xalqaro Migratsiya Tashkilotining 2022 yilgi hisobotiga ko‘ra [1], o‘n yillikning boshida dunyo bo‘ylab taxminan 281 million xalqaro migrant bo‘lgan, bu butun dunyo aholisining 3,6 foizini tashkil qiladi. Hozirgi vaqtda migratsiya siyosati umumiy davlat va jahon muammolarining ajralmas qismi bo‘lib, jamiyat hayotining barcha jabhalariga ta’sir etmoqda. Majburiy sabablarga ko‘ra migratsiya mamlakat iqtisodiyoti uchun eng zaif joylardan biri hisoblanadi, chunki bu hukumatning aholi oldidagi alohida mas’uliyatini va davlat byudjeti mablag‘larining katta qismini talab qiladi. So‘nggi paytlarda turli mamlakatlar hukumatlari majburiy migratsiyaga olib keladigan sabablar ro‘yxatida ekologik vaziyatning keskin yomonlashuvi, shuningdek, ekologik ofatlar tufayli yuz beradigan migratsiyaga e’tibor qarata boshladilar. Shu sababli, mahalliy va xorijiy adabiyotlarda “ekologik migratsiya” atamasi tobora ko‘proq qo‘llanilmoqda, ammo davom etayotgan jarayonlar va migratsiya turini tushunish global tadqiqotlarning etishmasligi tufayli murakkablashadi. Ushbu hodisa ilmiy qiziqish uyg‘otadi, chunki atrof-muhit har doim yashash joylarida iqlim sharoitining yomonlashishi tufayli o‘z uylarini tark etishga intilgan odamlarning harakatiga ta’sir ko‘rsatgan [2].

“Ekologik migrant” tushunchasi birinchi marta amerikalik ekolog V.Fogtning “Omon qolish yo‘li” (1948) asarida inson faoliyatining atrof-muhitga zararli ta’siri natijasida ko‘chirilgan shaxslarni tavsiflash uchun taklif qilingan [3]. Vogtning ta'kidlashicha, aholi migratsiyasini nazorat qilish atrof-muhit buzilishining oldini olish uchun zarurdir. Keyinchalik, 1976 yilda atrof-muhit bo‘yicha tahlilchi L. Braun bu atamani ommaga e'lon qildi [4]. Faqat 1985 yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti ekologik muhojirlar muammosini tan oldi [5] va shu bilan ilmiy sohada ham, siyosatda ham munozaralarga sabab bo‘ldi. O‘z navbatida, 1992 yilda BMTning Atrof-muhit va rivojlanish bo‘yicha konferensiyasining ma'ruzasida [6] atrof-muhit omillarining ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan bir qatorda migratsiya jarayonlariga ta’siri bo‘yicha tadqiqotlar olib borish zarurligi ta’kidlandi. Shuningdek, atrof-muhitning buzilishi bilan bog‘liq migratsiyaning turli ko‘rinishlari masalalarini hal qilish bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqish zarurligi qayd etildi.

BMT ma’lumotlariga ko‘ra, atrof-muhit migratsiyasining oltita asosiy sababi mavjud: 1) yer degradatsiyasi, cho‘llanish va qurg‘oqchilik; 2) tabiiy ofatlar va ekstremal ob-havo hodisalari; 3) dengiz sathining ko‘tarilishi va suv bosishi; 4) ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar va atrof-muhitning antropogen chiqindilar bilan ifloslanishi; 5) urbanizasiya va infratuzilmani qurish (to‘g‘onlar, yo‘llar va boshqalar); 6) tabiiy resurslar uchun kurash bilan bog‘liq nizolar. Davom etayotgan jarayonlarni hisobga olgan holda, kelajakda ekologik migratsiya kengayishda davom etadi. Dunyoning ko‘plab mintaqalari aholi salomatligi va xavfsizligi uchun ortib borayotgan xavflarga duchor bo‘lishi prognoz qilinmoqda, bu bizning fikrimizcha, migratsiya zaruriyatiga olib keladi.

O‘z navbatida, ekologik migratsiya hodisasining o‘zi ham jamiyat, iqtisodiyot va atrof-muhitga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ijtimoiy sohada ekologik migratsiya nafaqat qoldirilgan joylarda, balki qabul qiluvchi hududlarda ham ijtimoiy to‘ntarishlarga olib keladi. Bu, o‘z navbatida, keskinlikning kuchayishiga, ijtimoiy izolyatsiyaga, madaniy o‘ziga xoslikni yo‘qotishga va boshqa salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Ta’kidlab o‘tish joizki, ekologik migratsiya global ekologik muammolarning bir qismi sifatida barqaror rivojlanish sohasida harakat rejalarini ishlab chiqish va xalqaro hamkorlikni rejalashtirish ko‘lamini albatta kengaytiradi. Odamlarning xavfsiz va ekologik jihatdan barqaror

joylarga ko‘chishi, atrof-muhitga ta’sirini kamaytirish va yangi hududlarning barqaror rivojlanishini ta’minlaydigan moslashuv va migratsiya siyosati dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, ekologik migratsiya barqaror rivojlanish sohasidagi chora-tadbirlar va dasturlarni faollashtirish uchun imkoniyatlar ochadi, chunki bu hodisaning o‘zi nazariy va boshqaruv jihatdan qayta ko‘rib chiqishni, boshqarishni yoki uning oqibatlariga moslashishni talab qiladi. Bu hodisani o‘rganish, ekologik muhojirlar ahvolini yaxshilash va muammoni global miqyosda hal etishga qaratilgan xalqaro shartnoma va dasturlarni ishlab chiqish bo‘yicha ishlarni davom ettirish muhim ahamiyatga ega. Ekologik migratsiyani o‘rganish va tushunish barqaror rivojlanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va demografik boshqaruv masalalari uchun mas'ul bo‘lgan davlat organlari, xalqaro tashkilotlar, tadqiqot markazlari va jamoat tashkilotlari uchun ustuvor vazifaga aylanishi kerak.

Iqlim muhojirlari xalqaro huquqda murakkab mavzu hisoblanadi. Ayni paytda, iqlim o‘zgarishi sababli migratsiya qilayotganlar xalqaro darajada qochoq sifatida tan olinmagan. Shu sababli, iqlim muhojirlari ko‘pincha o‘zga yurtda huquqiy himoya ostida bo‘lmaydi. Bu ular olishi kerak bo‘lgan yordamni qiyinlashtiradi.

Mutaxasisslarning prognozlariga ko‘ra, 2050 yilga kelib iqlim o‘zgarishi tufayli dunyoning olti mintaqasida 216 million kishi o‘zi yashayotgan mamlakat ichidagi boshqa hududlarga ko‘chishga majbur bo‘lishi mumkin.

Sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyoda 5,1 milliongacha iqlim muhojirlari paydo bo‘lishi mumkin, bu umumiy prognoz qilinayotgan aholining 2,3 foizini tashkil qiladi. Ulardan 2,4 milliongacha bo‘lgani Markaziy Osiyoda yashaydi.

Mutaxassislar Qozog‘istonning janubiy chegarasi bo‘ylab, O‘zbekiston va Tojikistonning Farg‘ona vodiysiga tutash hududlari, shuningdek, Bishkek atrofidagi yerlar iqlim muhojirlarining chiqib ketish zonasiga aylanishini prognoz qilmoqda. Hisobotga ko‘ra, bu mintaqaning ushbu qismlarida suv ta’minoti va ekinlar hosildorligining pasayishi bilan bog‘liq.

Xalqaro ekspertlarning fikricha, mintaqamizda havo harorati o‘rtacha jahon darajasidan ancha tez ko‘tarilmoqda. Bu Orol dengizi havzasidagi asosiy suv manbai bo‘lgan muzliklar maydonining qisqarishiga olib keladi. Oxirgi 50 yil ichida ularning hajmi 30 foizga kamaygan. Tahlilchilarning hisob-kitoblariga ko‘ra, 2050 yilga borib Markaziy Osiyodagi qurg‘oqchilik yiliga yalpi ichki mahsulotning 1,3 foiziga zarar yetkazishi mumkin. Bu esa 5 millionga yaqin ichki iqlim muhojirlarining paydo bo‘lishiga olib keladi [7].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, globallashuv sharoitida ekologik xavf-xatarning migratsion jarayonlarga ta’siri muammosining yechimi quyidagi shart-sharoitlarga, omillarga bog‘liq, ya’ni:

1. Ekologik ofatlar va iqlim o‘zgarishi sababli migratsiyaga majbur bo‘lgan odamlarni himoya qilishda xalqaro huquqiy normalar va ularning yetarliligini tahlil qilish. Globallashuv sharoitida ekologik muhojirlarni huquqiy qo‘llab-quvvatlash va moslashtirishning mumkin bo‘lgan usullarini ishlab chiqish.

2. Aholisi ko‘chayotgan mamlakatlar va muhojirlarni qabul qiluvchi mamlakatlar uchun ekologik xavflar keltirib chiqaradigan migratsiya oqimlarining iqtisodiy oqibatlarini o‘rganish. Iqtisodiyot, bandlik, infratuzilma va ijtimoiy tizimlarga ta’sirini baholash.

3. Dunyoning ekologik xavflarga eng ko‘p duchor bo‘lgan tanlangan hududlarini batafsil o‘rganish va ekologik tahdidlar aholining ko‘chishiga qanday hissa qo‘shishini tahlil qilish.

4. Ekologik toza, barqaror va inklyuziv rivojlanish bo‘yicha uzoq muddatli reja tuzishda ichki iqlim migratsiyasi omili hisobga olinishini to‘liq ta’minlash.

5. Global ekologik prognozlarni, urbanizatsiya sur'atlarini va iqtisodiy rivojlanishni hisobga olgan holda kelajakdagi ekologik migratsiya stsenariylarini ishlab chiqish. Globallashuv va xalqaro aloqalarni mustahkamlash - ekologik migratsiya jarayonlari dinamikasiga qanday ta’sir qilishini bashorat qilish.

6. Ekologik migratsiya xavfini kamaytirishda zamonaviy texnologiyalarning rolini o‘rganish. Tabiiy resurslarni boshqarish, barqaror qishloq xo‘jaligi, qayta tiklanadigan energiya va

urbanizatsiya sohasidagi innovatsiyalar migratsiya bosimini kamaytirishga qanday yordam berishi mumkinligini ko‘rib chiqish.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. World Migration Report 2022 // The World Migration Report (WMR): sayt. – URL: https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2022-interactive/?ssp=1&setlang=ru&cc=FR&safesearch

2. Зворыкина, Ю. В. Климатическая (или экологическая?) миграция: проблемы и перспективы / Ю. В. Зворыкина, К. С. Тетерятников // Научные труды Вольного экономического общества России. – 2019. – Т. 216, № 2. – С. 239.

3. Маркова, Е. Ю. Международно-правовая защита экологических мигрантов: реалии и перспективы / Е. Ю. Маркова // Актуалные проблемы российского права. – 2018. – №. 7 (92). – С. 210.

4. Моисеева, Е. М. Климатическая миграция населения в Евразии: тенденции, последствия и подходы к регулированию: специальност 08.00.05 – Экономика и управления народным хозяйством (Экономика народонаселения и демография): диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Моисеева Евгения Михайловна. – Москва, 2022. – С. 27.

5. Анисимов, А. П. Правовой статус экологических беженцев в международном праве / А. П. Анисимов, З. В. Додгаева // Аграрное и земельное право. – 2014. – № 10(118). – С. 68.

6. Доклад Конференции Организации Объединенных Наций по окружающей среде и развитию. ---– Нью-Йорк: Организация Объединенных Наций, 1993. – С. 46-47.

7. https://ishonch.uz/ru/news/markazi